Br N 98-399

Herinneringen aan 1907 — 1923,

door

Dr. J. C. Koningsberger.

Koninklijk Instituut
CENTRALE BOEKERIJ
voor de Tuinen, AMSTERDAM

Br N 98-399

ISN=224547

KONINKLIJK INSTITUUT VD TROPEN-BIBLIOTHEEK
14 0000 0249 1524

K. 363.1

HERINNERINGEN AAN
1907 — 1923,
□ door □
Dr. J. C. KONINGSBERGER.

GAARNE voldoe ik aan het verzoek van den tegenwoordigen Directeur van het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel in Nederlandsch-Indië om, ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van dat Departement, enkele herinneringen neer te schrijven aan de dagen, waarin door mij een leidende functie daarbij werd vervuld. Driemaal is dit het geval geweest, in 1907, in 1909 en in 1915/1916, altemaal tijdperken, die, bij de huidige snelle ontwikkeling van Indië, reeds tot een ver verleden schijnen te behooren.

1907....; nauwelijks de wieg ontgroeid, zocht de jonge Staatsinstelling nog met onzekere schreden haar weg, die nu eens het karakter vertoonde van een doornig pad, dan weer in een doolhof dreigde te leiden. Ook ging het toen nog slechts om den landbouw alléén en hoofdzakelijk om het technisch-wetenschappelijk gedeelte daarvan, waarbij het Departement eenerzijds de Regeering met zijn adviezen terzijde stond, anderzijds optrad als voorlichter van het praktische bedrijf, terwijl zaken als Boschwezen en Veeartsnijkundige Dienst nog in te hooge mate onafhankelijke en zelfstandige afdeelingen vormden. In den dagelijkschen gang van zaken liet de harmonische samenwerking der onderdeelen nog veel te wenschen over en het kostte den eersten Directeur groote moeite zijn Departement te doen functionneeren als een éénheid, en niet als een samenstel van afzonderlijke instellingen zonder behoorlijken samenhang. Ware hij niet Melchior Treub geweest, het nieuwe Departement zou allicht een mislukking zijn geworden.

1909....; de eerste kinderjaren liggen achter den rug; aanleg en neigingen van het jonge Departement beginnen zich te openbaren: het blijkt een goede leerling te zijn, die niet de minste moeite heeft met de vakken, waarin zijn vader hem aanvankelijk het liefst verder had zien doorgaan, maar die daarnaast en onder den invloed van zijn omgeving ook in andere richting wordt gedrongen. Om het zonder beeldspraak te zeggen: het wordt meer en meer duidelijk, dat het Departement, naast zijn technisch-wetenschappelijken arbeid, zijn bemoeienis ook over economisch terrein moet uitstrekken. Treub had deze bemoeienis tot een meer verwijderde toekomst meenen te moeten verschuiven, doch haar noodzakelijkheid deed zich veel spoediger voor dan hij had kunnen vermoeden. Achteraf behoeft men zich over dit verschijnsel niet te verwonderen; op het gebied van den landbouw grijpen, inzonderheid bij

Koninklijk Instituut
CENTRALE BOEKERIJ
voor de Tropen AMSTERDAM

Dr. J. C. Koningsberger, Wd. Directeur in 1907, 1909 en 1915/16.

toestanden als men in Nederlandsch-Indië aantreft, techniek en oeconomie zoozeer in elkander, dat beider verzorging kwalijk anders dan in ééne hand kan zijn. En waar, bij Treub's aftreden in October 1909, de verzorging van de eerste goed was verzekerd, mocht het een gelukkige omstandigheid worden genoemd, dat de leiding van het Departement kwam te berusten bij een op oeconomisch gebied zoo ervaren man als Lovink.

1915 en 1916....; een zestal jaren van krachtige en snelle ontwikkeling der oeconomische bemoeienissen op landbouwgebied hebben de beteekenis van het Departement in niet mindere mate verhoogd dan de uitbreiding ervan met de Afdeeling ,,Nijverheid en Handel''. Ook deze uitbreiding lag in den aard der dingen en Lovink had het gewicht van zijn Nederlandsche ervaring slechts in de schaal te werpen om hare totstandkoming spoedig te doen plaats hebben. Op het gebied der nijverheid was destijds voor de Regeering nog vrijwel alles te doen, terwijl de betrekkingen met den handel slechts een incidenteel karakter droegen. Dat hier een nauwere band werd geschapen, leek aanvankelijk een zaak van weinig algemeen belang, maar de toestanden, door het uitbreken van den wereldoorlog in het leven geroepen, hebben aan dien band plotseling eene beteekenis gegeven, die voor Indië een uitkomst bleek te zijn. De drie genoemde tijdperken mogen iets meer van nabij worden beschouwd.

1907. — Het was een onvermijdelijk gevolg der bestaande toestanden, dat de bemoeienis van het jonge Departement met het landbouwbedrijf in twee, fundamenteel verschillend, deelen uiteenviel, die respectievelijk den Europeeschen en den Inlandschen landbouw betroffen. De eerste had langzamerhand geleerd, zich zelf te helpen, al moest het initiatief daartoe hem wel eens van buiten worden aangebracht. Hier had de suiker in de tachtiger jaren een glansrijk voorbeeld gegeven door de oprichting der proefstations, in het begin der volgende decade gevolgd door Deli-tabak en Java-thee, een paar jaar later door de koffie, terwijl langzamerhand ook de kina, de Vorstenlandsche en de Besoekische tabak op haar werkplaatsen voor onderzoek en voorlichting konden wijzen. Zelfs de indigo heeft in extremis nog een proefstation gehad, dat echter het uitblazen van den laatsten adem niet heeft kunnen tegenhouden. Met uitzondering van die der suikercultuur en een paar kleinere, ephemere proefstations hadden alle hier genoemde instellingen een tamelijk nauwen band met het Buitenzorgsche centrum, dat hun eerste schreden angstvallig leidde en eerst gaandeweg overging tot het verleenen van meerdere bewegingsvrijheid, een werkwijze, die ook ten aanzien der destijds opkomende rubbercultuur is gevolgd en in haar uitkomsten juist is gebleken.

Geheel anders stond het met den landbouw der Inlandsche bevolking, vanouds aangewezen op de zorg van een vaderlijk Gouvernement, dat eertijds

over geen ander orgaan daartoe beschikte dan het Binnenlandsch Bestuur. De toewijding, waarmede deze tak van dienst in dit opzicht zijn taak trachtte te volbrengen, liet in den regel weinig te wenschen over, doch het ontbrak hem uiteraard aan de noodige vakkennis, al ondergingen sommige Inlandsche en vele Europeesche Bestuursambtenaren aan een vroegere Buitenzorgsche landbouwschool nog een korte, landbouwkundige afwerking. Intusschen had men hier te doen met een historisch geworden en stevig ingegroeiden toestand en het kostte tamelijk veel voorzichtigheid en beleid om de verzorging der belangen van den Inlandschen landbouw naar elders over te brengen. Vandaar de temporiseering, waarop hierboven even werd gewezen: de technische verzorging zou vooropgaan, de oeconomische bemoeienissen zouden later wel volgen. En dat men hier niet met denkbeeldige moeilijkheden te doen had, bleek wel bij de behandeling van het voorstel tot oprichting van een Indisch Landbouwdepartement in de Eerste Kamer, toen niemand minder dan de oud-Gouverneur-Generaal van der Wijck, zelf oud-Bestuursambtenaar, eenige ernstige opmerkingen en waarschuwingen in de hier bedoelde richting heeft doen hooren. Inderdaad, wie hier met harde hand zou hebben ingegrepen, zou de situatie uiterst moeilijk hebben gemaakt en het succes in de waagschaal hebben gesteld, maar het geduldige beleid van Treub wist hier den juisten weg te vinden. De eerste schrede daarop was, reeds in 1900, de instelling van het instituut der demonstratievelden, technisch geleid vanuit Buitenzorg, maar overigens nog gesteld onder het toezicht der plaatselijke Bestuursambtenaren. Dit instituut was in 1907 ongeveer op zijn hoogtepunt; de plaatsing daarbij van oud-leerlingen der in 1903 opgerichte Buitenzorgsche Landbouwschool praeludeerde echter reeds een verder gaande bemoeienis van het Departement.

Er waren, in de eerste levensjaren van dit laatste, nog meer moeilijkheden te overwinnen en gevoeligheden te ontzien. Daar was bijvoorbeeld het Boschwezen, welks opperste leider voorheen te Batavia, onder den Directeur van Binnenlandsch Bestuur, op een vrijwel onaantastbaar gestoelte had gezeten. De Dienst van het Boschwezen had in den loop der jaren het karakter aangenomen van een naar buiten tamelijk hermetisch afgesloten geheel, waarbinnen eigenlijk geen oningewijde een blik werd gegund, nog minder den outsider, al was hij de Departementsdirecteur zelf, eenige invloed werd toegekend. Een opvatting, die in zoodanige mate ook door één van laatstbedoelden werd gehuldigd, dat bij een bespreking over dit onderwerp door hem geen andere motiveering ervan noodig werd geacht dan ,,dat een Departementschef zich niet met details moet bemoeien''! Was het te verwonderen dat de ambtenaren van den Dienst van het Boschwezen, opgegroeid onder dit regime, hun Palladium eenigszins zagen bedreigd, toen het werd overgebracht naar

een Departement, welks Directeur door opleiding en studie geacht kon worden een zelfstandig oordeel ten aanzien der talrijke ,,bosch''-vraagstukken te hebben en dat oordeel ongetwijfeld niet onder een korenmaat zou verbergen? En dat nog wel op een tijdstip, waarop de Grondwet van dien Dienst, het ,,Boschregelement'', juist aan een herziening werd onderworpen.

Daar was voorts de Veeartsenijkundige Dienst, waarvoor iets dergelijks gold, maar in mindere mate. Want deze Dienst heeft nooit het min of meer geïsoleerde karakter vertoond, dat vooral in vroeger jaren bij het Boschwezen viel op te merken. Hij wortelt meer in het dagelijksch leven der bevolking, timmert meer aan den weg en staat in meerdere mate bloot aan kritiek en bespreking, terwijl de laatste het terrein van zijn werkzaamheid in hoofdzaak heeft in de stilte en de afgelegenheid van wildhoutbosschen en djati-areaal.

Daar was, om nog een derde zaak te noemen, het Gouvernements-Kina-etablissement te Tjinjiroean, welks leider in menig opzicht de antipode was van den man, in wien hij, na de instelling van het Departement van Landbouw, zijn ambtelijken chef zou hebben te zien.

Men ziet het, moeilijkheden aan alle kanten, klemmen en voetangels bij elke schrede, die de eerste Landbouwdirecteur op zijn nieuwe pad had te zetten. De rozen langs dat pad waren ook nog schaarsch, toen hij medio 1907 ernstig ongesteld van een studiereis naar de Philippijnen terugkeerde en de leiding van het Departement tijdelijk aan den schrijver dezer regelen werd opgedragen, wiens samenwerking met Treub toen reeds haar koperen gedenkfeest achter den rug had. Een samenwerking, die, aanvankelijk beperkt tot het gebied der toegepaste zoölogische wetenschap, al heel spoedig een meer algemeen karakter had aangenomen en zich ook tot besprekingen over allerlei departementale aangelegenheden hadden uitgestrekt, zoodat deze voor den waarnemenden man geen boek met zeven zegelen beteekenden. Maar wat, bij de nadere bestudeering van dat boek, voor hem wél het karakter van een openbaring aannam, was de geniale wijze, waarop, in de korte spanne tijds van twee en een half jaar, uit de verspreide en niet altijd even willige bouwstoffen, reeds een geheel was opgebouwd, dat in het organisme van den Indischen Staat een rol van primaire beteekenis kon spelen. Intusschen ware, ook bij de allerbeste leiding, die opbouw niet mogelijk geweest, wanneer niet van andere zijden krachtige medewerking en bekwame hulp waren verleend. Hier valt in de eerste plaats te denken aan den toenmaligen Gouverneur-Generaal van Heutsz, die het jonge Departement een uitnemend hart toedroeg en steeds erop uit was, het zoo goed mogelijk tot zijn recht te doen komen. De Landvoogd mocht, bij het overwegen van niet zelden aanzienlijke uitgaven, al eens brommen over ,,dien duren professor'', wanneer hij overtuigd was van het nut, dadelijk of toekomstig, van Treub's voorstellen, was hij

steeds bereid daaraan een goedgunstig oor te leenen. Geldt het hier de waardeerende herinnering aan één, die het land der levenden reeds heeft verlaten, de herdenking van het 25-jarig bestaan van het Departement biedt tevens een goede gelegenheid om, in de tweede plaats, met groote erkentelijkheid te gewagen van anderen — allen nog in leven, doch tot een otium cum dignitate gekomen—, die aan het centrale bureau van het Departement van den aanvang die organisatie hebben weten te geven, die voor een richtige functionneering een eerste en onmisbaar vereischte was.

1909. — In het voorgaande werd met enkele woorden aangegeven, hoe en door welke gunstige factoren het jonge Departement van Landbouw zich met groote snelheid kon bewegen naar de plaats, die zijn stichter ervoor zag weggelegd. Die snelheid was zelfs aanzienlijker dan iemand had kunnen of durven verwachten, wat tot gevolg had, dat na het ,,a'' der technische voorlichting, het ,,b'' der oeconomische bemoeienis ongedacht spoedig moest worden uitgesproken. Daartoe was noodig, dat een, van het Departement emaneerend orgaan moest worden geschoven tusschen de landbouwende bevolking en het Binnenlandsch Bestuur; geen wig, die splitste en scheidde, maar een schakel, die nader tot elkander bracht en verbond. Wederom was hier groot beleid een eerste vereischte; het leidde ertoe, hier en daar, vooral in de Buitengewesten en bij wijze van proefneming, een ,,landbouwadviseur'' te plaatsen, wiens delicate taak het zou zijn, eenerzijds het landbouwbedrijf der inheemschen grondig in zijn gehalte te leeren kennen, verbeteringen te bewerkstelligen en vooral zijn nooden en behoeften aan het bereikbare te toetsen, anderzijds in samenwerking met het Binnenlandsch Bestuur naar dat bereikbare te streven en langs den kortsten weg het Buitenzorgsche centrum ervoor in actie te zetten. De zaak bleek niet onuitvoerbaar en de aanvankelijke uitkomsten moedigden tot verdere stappen aan, maar het was den eersten Directeur niet meer gegeven, deze te doen. Zij bleven weggelegd voor zijn opvolger en met het groot élan, waarover hij beschikte, heeft de Heer Lovink aanstonds dit gewichtige deel van zijn taak ter hand genomen en uitkomsten bereikt, waarop straks nog wordt teruggekomen.

Inmiddels had de werkingssfeer van het Departement zich ook over andere gebieden uitgebreid, waarvan in de eerste plaats dat der visscherij valt te vermelden. Het ging daarbij om twee zaken: bevordering van het van oudsher bestaande Inlandsche bedrijf en de mogelijkheid der vestiging, in de Indische wateren, van een bedrijf, dat volgens moderne, Westersche methoden zou werken. Het eerste bleek niet gemakkelijk; het conservatisme en de weinig aandoenlijke aard der visschersbevolking maakten haar moeilijk toegankelijk voor aanwijzingen en suggesties van Europeesche zijde. Daarbij bleken

haar methoden om de visch te bemachtigen nog zoo slecht niet te zijn, gezien de eenvoudige hulpmiddelen, waarover zij daarbij beschikte en de omstandigheid, dat de veel duurdere, moderne middelen feitelijk buiten haar financiëel bereik lagen. Aan den anderen kant lieten de conserveering van het gevangen product en de organisatie der distributie vrijwel alles te wenschen over. Hier lag een goed aangrijpingspunt en daarvan werd spoedig een dankbaar gebruik gemaakt: verstrekking van goedkoop zout, verbetering van het spoorwegvervoer, oprichting van inzoutingsloodsen waren de voor de hand liggende en gemakkelijk uitvoerbare maatregelen, waarvan vooral de eerste een gretig onthaal bij de Inlandsche bevolking vond en niet minder bij haar Chineesche bedrijfsgenooten te Bagan Si-Api-Api, het reusachtige visscherijcentrum op Sumatra's Oostkust, dat in omvang de Europeesche centra naar de kroon steekt, maar dezen in primitieve werkwijzen een aanfluiting zou zijn.

Bij het tweede ging het evenmin van een leien dakje. Op den legendarischen vischrijkdom der tropische zeeën, in de kringen der belangstellenden veelal als een uitgemaakt feit aangenomen, bleek nog wel wat af te dingen. Voorzeker, op menige plaats wemelt het van het zeebanket, doch dit is in den regel een allegaartje van zeer talrijke en in allerlei opzichten uiteenloopende soorten, uitnemend geschikt om in een museumkast een denkbeeld van den ,,vischrijkdom'' te geven, doch allerminst hetgeen het Westersche grootbedrijf verlangt. Bij dit laatste toch gaat het om ,,multum'', niet om ,,multa''. Zulk een ,,multum'' kende men eigenlijk slechts van het lajang-gebied benoorden Madoera, welk gebied door de ondernemende Madoereezen, zeevaarders bij uitnemendheid, reeds sedert menschenheugenis in tamelijk intensieve mate wordt bevischt. Voorts bleken ook voor het trawlbedrijf de omstandigheden minder gunstig dan men had verwacht. Hier vond men een uitermate zachten en modderigen bodem, waarin de borden van het net vastliepen, elders een steenachtige gesteldheid, die het net aan flarden deed trekken, maar eigenlijk nergens die hoeveelheden bodemvisch, die het bedrijf rendabel moeten maken. Natuurlijk was destijds dit alles nog maar zoeken en tasten, veelal met onvolmaakte hulpmiddelen, doch in het twintigtal jaren, dat sedert is verloopen en waarin het onderzoek nu en dan met steeds betere middelen werd voortgezet, is men eigenlijk nog niet héél veel verder gekomen; het Westersche grootbedrijf heeft, naast een stevigen geldelijken grondslag, nog steeds ook een fundeering van optimisme noodig.

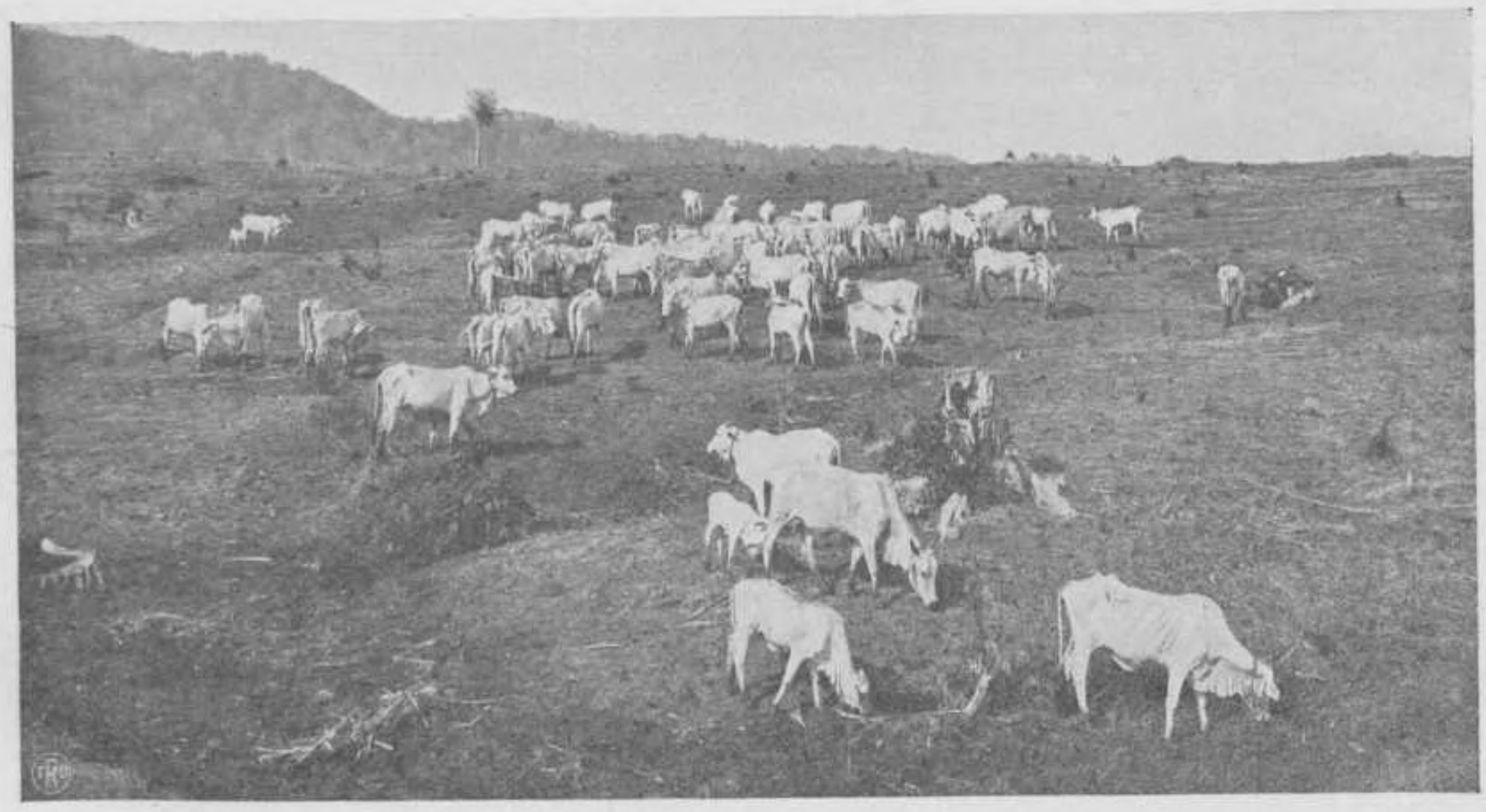
Naast de visscherij had omstreeks 1909 de opkomende rubbercultuur in hooge mate de aandacht van het Departement. Hier behoeft niet in de voornaamste plaats aan de techniek van dezen tak van landbouw te worden gedacht, want de Europeesche ondernemers wisten gewoonlijk zichzelf wel te helpen.

Het ging meer om de oeconomische vooruitzichten, die zich voor bepaalde, nog vrijwel onontgonnen gedeelten der Buitengewesten openden. Met name had hier het Zuid-Oostelijk gedeelte van Atjeh de bijzondere aandacht, een voor de rubbercultuur uitnemend geschikt geachte streek, die echter in de kringen van het Europeesche landbouwbedrijf nog weinig bekend en daardoor ook weinig bemind was. Goed voorgaan doet goed volgen, was de gedachte, die ten grondslag heeft gelegen aan de oprichting, van Gouvernementswege, van de nog steeds bestaande, thans in het groote Gouvernements-Caoutchoucbedrijf opgenomen rubberaanplanting te Langsar, die voor die streken inderdaad als pionier-onderneming zeer nuttig werk heeft verricht en daarnaast mag worden beschouwd als de voorloopster van het zooevengenoemde Gouvernementsbedrijf, dat den fiscus in menig jaar hoogst welgevallig moet zijn geweest.

Een derde terrein, waarop het Departement zich destijds voor het eerst bewoog — er worden hier slechts enkele grepen uit de herinnering gedaan — was dat der natuurbescherming, een zaak van meer ideëelen aard, maar in de laatstverloopen jaren allengs van groote internationale beteekenis geworden. Aanvankelijk betrof het vooral de dierenwereld, die in menig opzicht ernstig werd bedreigd. In de omgeving der grootere plaatsen werd de fauna door brood- en Zondagsjagers op onverantwoordelijke wijze gedecimeerd, terwijl meer in het binnenland de Inlandsche vogelaar den steeds zeldzamer wordenden zangvogel met zoet gefluit weglokte. In het Oosten van den Archipel waren kroonduiven en paradijsvogels aan een funeste vervolging blootgesteld; op Java en Sumatra werden de neushoorndieren met algeheele uitroeiing bedreigd; olifant, tapir en orang-oetan waren kostelijke objecten voor een voordeeligen handel met Westersche opkoopers. Het was niet gemakkelijk, aan deze vernietiging van Indië's levende have paal en perk te stellen. De uitgestrektheid der terreinen sloot een volledig toezicht vrijwel uit en ofschoon een beschermings-ordonnantie in het Staatsblad verscheen, behoefde de onwetendheid in den regel niet eens te worden ,,voorgewend'', zij was er inderdaad wel. Maar met die ordonnantie was een eerste stoot gegeven, die zich weldra voortplantte en aanleiding gaf tot de oprichting eener Vereeniging tot behoud van de Indische Natuurmonumenten. Daarmede beloofde de zaak in het goede spoor te komen. Want het tot stand brengen eener juiste en afdoende bescherming van hetgeen de oorspronkelijke natuur aan kostbaars en zeldzaams heeft aan te bieden is een zaak, die veel werk en veel toewijding vereischt, méér zelfs dan de ambtelijke personen en organisaties daaraan als regel kunnen besteden. De taak der Overheid blijkt op dit gebied meer en meer te liggen in steunen van het streven en handhaven van het bereikte; het eigenlijke werk moet vooral gebeuren door belangelooze

Het Pluimveestation.

Ongole runderen op de Landsfokkerij te Pengarasan.

natuurvrienden, door wier ,,feu sacré'' het wordt gedragen. Zóó heeft de zooeven bedoelde Vereeniging het ook ingezien en zij mag thans met voldoening constateeren, dat menige plek, groot en klein, die anders ongetwijfeld verloren zou zijn geraakt, door hare onvermoeide werkzaamheid en den daaraan door de Regeering verleenden steun, ongerept is behouden gebleven.

Wanneer men thans, na twintig jaren van verderen voortgang, terugziet op de nog tamelijk primitieve ontwikkelingsphase, waarin zich in 1909 het Indisch Landbouwdepartement bevond, dan behoeft daarin toch niet het geringste element van zelfverwijt of schaamte te liggen. In de koloniale maatschappijen van alle landen toch is het streven naar georganiseerde overheidsbemoeienis met de bedrijven, waaraan zij haar levenskracht ontleenen, eerst van vrij recenten datum. Wel werden sommige, hier en daar reeds bestaande organen met weidsche namen aangeduid, maar hun omvang, werkingssfeer en intrinsieke waarde waren aan die namen veelal verre van evenredig, en wanneer men ze eens op den keper ging beschouwen, viel er in den regel niet veel op te steken. De degelijkheid en de zin voor realiteit, den Nederlandschen geest van oudsher eigen, hebben er ook in Indië toe geleid, dat de bestaande zaken niet werden aangeduid met grooter namen dan ze verdienden, doch toen de naam ,,Departement'' eenmaal was ingevoerd, heeft men ook alle krachten ingespannen om de zaak zelve daarmede te doen overeenstemmen. Niet zonder succes, zooals de snelle uitbreiding aantoont. Eene uitbreiding van tweeledig karakter: actief, inzooverre doelbewust daarop werd aangestuurd, passief, inzooverre de omstandigheden met nieuwe objecten van verzorging kwamen aandragen. Maar het gezamenlijke resultaat van een en ander was, dat de naam van het jonge Departement spoedig uitging buiten de grenzen van ons gebied en dat veelvuldige bezoekers van elders ten onzent een kijkje kwamen nemen. Uit den aard der zaak waren het niet de eersten de besten, die daartoe werden afgevaardigd en het behoorde steeds tot de attracties van het Buitenzorgsche leven, een tijdlang met deze vreemdelingen te verkeeren, hun waardeering te vernemen, met hun kritische opmerkingen zijn voordeel te doen en van hun zakelijke kennis en inzichten iets over te nemen. Maar ook anderen dan speciaal deskundigen waren vaak niet karig met hun lof over hetgeen hun in Buitenzorg kon worden getoond. Zoo viel, in het begin van December 1909, het bezoek van Lord Kitchener aan Java, waarbij hij een paar dagen te Buitenzorg vertoefde als gast van van Heutsz en waarbij aan schrijver dezer bladzijden werd opgedragen den bezoeker door de belangrijkste instellingen van het Departement rond te leiden. Was het op zichzelf reeds een interessante zaak, bij de ontmoeting dezer beide groote figuren aanwezig te zijn en de bijzondere tegenstellingen op te merken, die zich al dadelijk in beider optreden manifesteerden — van Heutsz de ronde,

ietwat impulsieve figuur, wars van alle plechtigheid en officiëel vertoon, Kitchener de bedaarde, vormelijke Engelschman, die niet gaarne de geringste omissie tegenover de conventioneele gebruiken zou hebben begaan — bij de gesprekken, met den Engelschen legeraanvoerder gehouden, gaf deze blijk van een mate van oeconomischen blik en technische kennis als men tevoren zeker niet aanwezig had kunnen achten bij den ,,ijzervreter'', wiens Zuid-Afrikaansche reputatie destijds nog tamelijk versch in het geheugen lag, maar die bij nadere kennismaking met den ploeg in gelijke mate als met het zwaard bleek vertrouwd te zijn. Daardoor mocht ook hij worden beschouwd als een bevoegd beoordeelaar, wiens woorden ,,I am full of admiration for your institutions'' een even eerlijk als welkom getuigenis waren.

1915 en 1916. — Oorlogsjaren, waarin het met den dag moeilijker werd de zaken op eenigszins bevredigende wijze gaande te houden. De voedselvoorziening leverde wel de grootste bezwaren op. Het was loven en bieden, geven en nemen, schipperen en transigeeren, vóórdat een scheepslading rijst uit een der havens van het Oost-Aziatische continent kon worden verkregen. De opofferingen onzerzijds waren daarbij dikwijls niet gering, maar de bevolking moest voedsel hebben. Ze had echter méér noodig, dat niet gemakkelijk te verkrijgen was, bijvoorbeeld de anilinekleurstoffen voor haar batik-industrie, die in die jaren nog slechts in Duitschland verkrijgbaar waren. Zelfs Salomo zou hier niet zelden met de handen in het haar hebben gezeten. Twee omstandigheden werkten echter mede ten goede, ten eerste, dat enkele jaren tevoren aan het Departement een afdeeling Handel was opgericht, die bij het opkomen der oorlogsmoeilijkheden reeds geheel in haar taak was ingegroeid, ten tweede, dat in Maart 1916, toen de Gouverneur-Generaal Idenburg de functie neerlegde, die hij bijna zes en een half jaar met zooveel succes en toewijding had vervuld, als zijn opvolger iemand optrad, die juist op het gebied der internationale betrekkingen zijn sporen reeds lang had verdiend. Het is voor Indië ongetwijfeld een zegen geweest, dat in het tweede tijdperk van den oorlog, waarin ook voor het Verre Oosten de vraagstukken een schier onoplosbaar karakter begonnen aan te nemen, een ervaren diplomaat als de Heer van Limburg Stirum de teugels van het bewind in handen had. Zoo kreeg de bevolking zelfs haar Duitsche kleurstoffen, waarvan bijna in letterlijken zin kon worden getuigd, dat ze haar gewicht in goud waard waren. Ze waren daardoor ook een verleidelijk object voor speculatie van minder conscientieuze elementen, en het heeft inderdaad geen geringe moeite gekost om ertegen te waken, dat ze in verkeerde handen kwamen. Maar het is tenslotte gelukt, de batik-industrie op gang te houden, ter wier eere terloops zij vermeld, dat zij ook harerzijds niet heeft stilgezeten en in den dreigenden nood nog een

ernstige poging heeft gedaan om de uitgestorven indigo-cultuur weder in het leven terug te roepen.

Oorlogsjaren, waarin op pijnlijke wijze bleek in hoe hooge mate Indië in de voorziening van vrijwel al zijn behoeften van andere landen afhankelijk was. Van zulk een toestand had eigenlijk niemand zich rekenschap gegeven in de vele decenniën, die aan den oorlog waren voorafgegaan en waarin geen wolken van dreigenden omvang voor Indië aan den internationalen hemel waren geweest. De Spaansch-Amerikaansche strijd in de periode der eeuw-wisseling had ons tamelijk onberoerd gelaten; de Russisch-Japansche oorlog van enkele jaren later had ons in dit opzicht niets te zeggen gehad; was het wonder dat men zich rustig liet voortdrijven op een gang van zaken, dien men allengs als van zelf sprekend was gaan beschouwen? Het is waar, nu en dan had een eenzame stem gepleit voor de vestiging van een of andere industrie in Indië, maar dat was dan, wellicht met een enkele uitzondering, de stem van iemand, die als ,,plannenmaker'' werd beschouwd, een gilde, waarvan de leden daarginds plachten te worden gerecruteerd uit hen, wien het niet voor den wind was gegaan en wier antecedenten reeds daarom een niet meer dan matig vertrouwen inboezemden. Een meer algemeene aandrang tot het scheppen van plaatselijke industrieën had zich echter nooit voorgedaan; hij zou eerst in het oogenblik van den nood geboren worden. Het is de verdienste van den Gouverneur-Generaal Idenburg geweest, den jonggeborene een onderkomen en een toekomst te hebben verschaft. In het laatste jaar van zijn bewind is door hem eene commissie in het leven geroepen, samengesteld uit zeer invloedrijke personen, die in de eerste plaats de opdracht had, de op dit gebied bestaande mogelijkheden na te gaan en daardoor een grondslag te scheppen voor eventueele verdere voorstellen. Deze ,,Nijverheids-Commissie'' heeft haar taak met groote nauwgezetheid vervuld, maar, misschien juist dáárdoor, vielen die mogelijkheden niet mede. Bijna steeds bleken één of meer vereischten voor het scheppen eener bepaalde industrie te ontbreken en het pijnlijkst deed zich wel gevoelen de afwezigheid van grondindustrieën als die van zwavelzuur en soda. Toch mag hier niet van monnikenwerk worden gesproken; ,,post'' en ,,propter'' zijn ook hier moeilijk van elkander te onderscheiden, doch wie met aandacht het, eenigen tijd geleden verschenen plaatwerk ,,Java, as seen from the air'' beschouwt, wordt getroffen door de verrassend groote uitbreiding, die de nijverheid in het, sedert verloopen tijdperk heeft ondergaan.

Oorlogsjaren, eindelijk, waarin van de, op en in Indië varende, groote scheepvaartmaatschappijen het hoogste aan energie en onversaagdheid werd gevergd en waarin aan dien hoogen eisch steeds gereedelijk werd voldaan. Wat zou er van menig groot belang voor den Indischen Staat en zijn Inlandsche

bevolking zijn terecht gekomen, wanneer niet een lichaam als de Koninklijke Paketvaart-Maatschappij steeds, en niet zelden met opoffering van eigen belangen, zijn volledige medewerking had verleend en als een moderne Mercurius, maar soms zich verbijtend van ergernis, opdrachten had vervuld, die in eerste instantie slechts van Mars afkomstig waren? Voorzeker, zij zag daarbij niet voorbij, dat Mercurius meer was dan bode alléén, dat ook het patronaat over den koopman bij hem berustte, doch wat zou van het laatste zijn geworden zonder het eerste, dat in die dagen vele kwade kansen bood? Kwade kansen, die tot bittere werkelijkheid werden, toen gebrek aan scheepsruimte de geallieerden ertoe bracht, een lang vergeten en veelbestreden recht uit het verledene op te duiken en voor het heden toepasselijk te verklaren.

Doch wenden wij ons tot herinneringen van rustiger en vreedzamer aard; Indië is ten slotte, dank zij uitnemend beleid daarginds en in het vaderland, voor de ellende van den oorlog behoed gebleven en kon ongestoord voortgaan op den weg naar versterking van zijn inwendigen toestand en verhooging van het oeconomisch peil zijner bevolking.

,,Leering, Leiding en Overreding'' heette in den ouden tijd de drieëenheid, die de ambtenaren, inzonderheid die van het Europeesch Binnenlandsch Bestuur, tot richtsnoer had te dienen bij hun streven naar opheffing der inlandsche bevolking. De nieuwere tijd moge zich van minder plechtige termen bedienen, zijn wegen zijn nog dezelfde en het oude pad werd ook zonder aarzelen gevolgd door een, voor Indië volslagen ,,homo novus'' als de heer Lovink, die daarbij met groote voortvarendheid en assurantie voortbouwde op de grondslagen, die door Treub nog maar tastend waren gelegd. De eerste zat hem in het bloed, de tweede vond haar grondslag in een gedegen moederlandsche ervaring; samen hebben ze ertoe geleid, dat in weinige jaren een goed georganiseerde ,,Voorlichtingsdienst'' zich over Java, Sumatra en het Noordelijk deel van Celebes uitstrekte en het hoofdbedrijf der bevolking tot hooger peil trachte te brengen. Ook hier ging de leering voorop: jongemannen, gevormd aan de centrale Landbouwschool te Buitenzorg, werden belast met het geven van landbouwonderwijs aan nieuwe, locale scholen, opgericht op plaatsen, die daartoe zorgvuldig werden uitgezocht. Het onderwijs was zoowel van theoretischen, als ook en vooral van practischen aard; de jeugd moest eraan gewennen, dat schoolsche kennis het hanteeren van den patjol niet uitsluit. Maar niet alleen de jeugd was een voorwerp van zorg; hier en daar werden ook leergangen voor ouderen gehouden, waarbij uiteraard het theoretisch gedeelte geheel voor het practische had te wijken. Nauwlettend toezicht was bij een en ander in hooge mate vereischt, want de jonge, onervaren inlandsche leerkrachten hadden vooral in den aanvang zelf nog in alle opzichten leiding noodig, al mag met waardeering worden herdacht, dat meerderen hunner zich

al heel spoedig begaafde en toegewijde werkkrachten toonden. Dit toezicht werd uitgeoefend door de landbouwleeraren, wier corps de nieuwe organisatie vormde, die de niet gemakkelijke taak had, hierboven reeds met een enkel woord aangeduid en nieuw in het Indische staatsbestel. Dat bij het vervullen dier taak op menige plaats wel eens werd gestruikeld en dat de goede gang van zaken wel eens door kleine botsingen werd gestoord, heeft ten slotte aan de ontwikkeling van den jongen Voorlichtingsdienst in zijn geheel geen blijvende belemmeringen in den weg gelegd, zóó weinig zelfs, dat hij zich in de jaren 1915 en 1916 reeds een geconsolideerde plaats had weten te veroveren. Zijn wegen en methoden mogen zich in de latere jaren op menig punt hebben gewijzigd, zoowel hij zelf als zijn grondlegger kunnen op het eerste lustrum steeds met voldoening terugzien. Dit lustrum omvatte de jaren, waarin men op het inlandsche landbouwbedrijf van zaakkundige zijde reëelen invloed begon te krijgen en daarbij een invloed, die voor een groot deel zijn intermediair vond in het eigen ras.

In het algemeen mag trouwens van het Landbouwdepartement worden gezegd, dat het krachtig heeft medegewerkt tot het op den voorgrond brengen van inheemsche werkkrachten ten bate der bevolking. Dat de lagere rangen en het kader van den voorlichtingsdienst uit zoodanige krachten bestonden, met de uitgesproken bedoeling van uitbreiding in bovenwaartsche richting, was op dit gebied geen unicum; bij den Veeartsenijkundigen Dienst viel een evenwijdige ontwikkeling waar te nemen. De school tot opleiding van Inlandsche veeartsen, in 1905 te Buitenzorg opgericht, zag haar abituriënten spoedig een werkzaam en vaak uitnemend aandeel nemen in de verzorging van den veestapel en niet minder in de wetenschappelijke bestudeering der talrijke ziekten, waaraan deze is blootgesteld. De gunstige gevolgen hiervan lieten niet lang op zich wachten; spoediger dan men had durven hopen, konden zelfstandige ressorten aan de zorgen dezer nieuwe groep van landsdienaren worden toevertrouwd, terwijl zelfs eenigen hunner, door ambitie en studiezin gedreven, te Utrecht hun opleiding perfectionneerden en met het Nederlandsche radicaal naar Indië terugkeerden.

Er waren meer voorwerpen van departementale zorg, die hoewel als zoodanig geenszins nieuw in de hier herdachte jaren met meer nadruk op den voorgrond traden dan tevoren. Daar was bijvoorbeeld de vruchtencultuur, in den ouden tijd stiefkind bij uitnemendheid, die door de nuttige werkzaamheid eener particuliere Vereeniging onder de algemeene aandacht was gebracht en daarna door het Departement onder zijn hoede werd genomen. Ook hier viel heilzaam en dankbaar werk te verrichten, zoowel ter verbetering van het geteelde product, als ter verzekering van een behoorlijken afzet in binnen- en buitenland. Bij het eerste moest menigmaal een wissel op tamelijk verwijderde

toekomst worden getrokken, de veredeling van boomachtige gewassen gaat nu eenmaal niet snel, maar het werk werd niettemin met groote toewijding aangevat. Voor het tweede waren, wat afzet in het buitenland betreft, de tijdsomstandigheden niet gunstig, terwijl men in het eigen land over het algemeen niet gemakkelijk overging tot het betalen van iets hoogere prijzen dan voorheen voor het onverzorgde kampongproduct werden besteed.

Ook de opkomst eener oeconomische statistiek valt in dezen tijd. Dit was iets geheel nieuws voor Indië, zóó nieuw, dat bij de eerste wisseling van officiëele gedachten hierover ter Algemeene Secretarie in margine de vraag werd gesteld, wat dit eigenlijk was. Men zou het spoedig genoeg bemerken; de zaak werd krachtig aangevat, trots de vele moeilijkheden die te overwinnen waren. Want met uitzondering van de ook in dit opzicht goed georganiseerde suikercultuur stond men voor een volkomen onontgonnen terrein, zoowel wat de Europeesche, als wat de Inlandsche bedrijven betrof, terwijl het verkrijgen van eenigszins betrouwbare gegevens, vooral ten aanzien van de laatste, op schier onoverkomelijke bezwaren stuitte. Maar de aanhouder heeft ook hier gewonnen en daardoor werd de grondslag gelegd voor een tak van dienst, die zich heden ten dage zonder schroom kan vergelijken met gelijksoortige instellingen in andere landen.

Naast opkomst van het nieuwe, verdwijning van het oude. De hier neergeschreven herinneringen mogen verre van volledig zijn, een enkel woord, gewijd aan de nagedachtenis der Gouvernements-koffiecultuur mag niet ontbreken; daartoe had de ten doode opgeschreven instelling gedurende ettelijke tientallen van jaren een te groote rol gespeeld in de huishouding van den Indischen Staat. Terecht en tijdig heeft men ingezien, dat voor haar geen plaats meer was in een moderne staatshuishouding. Den ingezetene te verplichten, op groote schaal en dikwijls mijlen van zijn woning verwijderd, een gewas te verbouwen, dat hem volmaakt onverschillig was, en den moeizaam verkregen oogst te verkoopen tegen een prijs, die minder dan de helft der werkelijke waarde bedroeg, inderdaad, dat was niet meer van de twintigste eeuw. Geleidelijk en zonder groot vertoon is het, eertijds voor velen heilige huisje van den aardbodem verdwenen en zoo hier of daar nog een zucht mocht zijn geslaakt, is deze dadelijk overstemd door het gekibbel over de nooit afdoende opgeloste vraag, wat er eigenlijk met de vrijkomende terreinen zou moeten gebeuren.

Ook de periode 1915/1916 werd afgesloten door een gedenkwaardig bezoek, ditmaal van den heer Harrison, den toenmaligen Gouverneur-Generaal van de Philippijnen, die met zijn echtgenoote een reis over Java maakte en enkele dagen te Buitenzorg en omgeving doorbracht. Andermaal ontbrak het niet aan woorden van waardeering en lof voor hetgeen den bezoeker kon worden

getoond. En wanneer men met een aandachtig oor luisterde naar hetgeen de Amerikaansche Landvoogd bij verschillende gelegenheden over zijn eigen gebied vertelde, kon het kwalijk aan twijfel onderhevig zijn, dat die woorden méér waren dan de beleefdheidsphrase van een erkentelijken gast.

Aan de drie tijdperken, waarover hierboven enkele bladzijden werden neergeschreven, kan eigenlijk nog een vierde worden toegevoegd: 1926 tot 1929, de jaren waarin óók bijna dagelijks zaken van het Indisch Landbouwdepartement onder mijne aandacht kwamen. Uit de ministerieele werkkamer blijkt in den regel niet veel van dezen aard naar buiten, doch hier mag zeker wel worden erkend, dat bij de wekelijksche bestudeering der lijvige ,,mailrapporten'', de landbouwstukken steeds het welkome element van goede en oude bekendheid met zich brachten, een attractie, die de andere stukken uiteraard niet in gelijke mate konden bezitten. Daaraan zij toegevoegd, dat de voorspoedige ontwikkeling van het Departement en de heilzame invloed, die het in toenemende mate op den oeconomischen toestand van Indië's bevolking uitoefent, mij steeds een bron waren van groote vreugde en voldoening. Tevens een waarborg, dat het bij zijn zilveren gedenkfeest onder gunstige auspiciën een toekomst zal tegemoetgaan, waarvoor ik hier gaarne mijn beste wenschen uitspreek.

Den Haag, November 1929.

5-2
geo

15-2-77
geschenk.